

BOLJŠEVIK OSAMNAESTOG VIJEKA

(Diderotove ideje o uništenju vjere i kršćanskog braka)

I. Najveći razarač XVIII. stoljeća.

POZNATO je, kako su francuski enciklopedisti svojim spisima i destruktivnom svojom propagandom potkopali u Francuskoj za t. zv. velike revolucije nesamo monarhiju nego i Crkvu. Francuska je onako stala bjesniti na Crkvu, kako to danas čini Rusija. Uveo se napokon »kult razuma«, kojega boginja (»Raison«) zapremi mjesto Gospe u pariskoj crkvi Notre Dame; zameten je svaki trag kršćanstvu u javnom životu, kršćanski je kalendár ustupio mjesto novome, a »dekade« zapremiše mjesto tjedana. Nešto kasnije dođe opet barem kult filozofskog »Vrhovnog bića«.

Sve je to bilo pripravljeno »filozofijom« XVIII. stoljeća. Poučno je pogledati i ispitati, kako su razorne bile te nove ideje napose u Diderota, redaktora Enciklopedije, tog »evanđelja po sotoni«.¹ Mnogi će se liberalan čovjek naših vremena lecnuti na taj oštri epiteton Enciklopedije, što uostalom potječe od čovjeka, koji i najmanje ne stoji na stanovištu pozitivne vjere. Ali dosta je samo malo ogledati Diderotove ideje redom, da se uvidi, kako nije nikakova prazna »deklamacija«, kad žigošemo bezbožnu filozofiju XVIII. stoljeća. I mala smotra tih ideja pokazuje, da je Diderot, ako izuzmemo klasnu radničku borbu i teror kao sredstvo za diktaturu proletera, manje više zastupao sve ono, što danas čak i neke »slobodne« duhove uznemiruje i ogorčuje, a čime hoće Rusija i njezin boljševički Eden da usreće svijet.

Istina je, Diderot je prevrtljiv i ne slijedi uvijek ovih ideja; neke su njih narijetko posijane u njegovim djelima, a počešće zastupa i njima protivne misli. Jer Diderot filozofira prepuštajući se posve momentu. Sa svim tim se jasno vidi, kako je on veći razarač od Voltaire—a i Rousseau—a, kako redom ruši pozitivnu, a onda svaku i naravnu vjeru, kako ruši svaki moral, samo ljudsko dostojanstvo i slobodu volje, svaki red i zakon, ruši obitelj i svaku ženidbu, ruši vlasništvo, ruši auktoritet, odgoju, društvo i civilizaciju. Sve su to dakako teške optužbe, ali ih je vrlo lako dokazati. Jer nisu one tek izvodi iz premisa, što nam ih daje Diderot — ne! On sâm nam meće riječi u usta, i mi ga možemo optuživati njegovim vlastitim izjavama. Želeći prikazati u nekoliko monografija ideje »oca enciklopedije« iznosimo ovaj puta Diderotove misli o uništenju vjere i o braku.

¹ J. Rejnach, Diderot, Paris 1894., str. 74.

II. Diderot kao moralista

Prije nego što iznesemo rečene misli Diderotove, kazat ćemo koju o tome, kako se Diderot sam smatrao za moralistu, koji hoće da svoj vijek preporodi, i kakav je on uistinu moralista bio.

Diderot ima sigurno donekle i pravo, kad se smatra »moralistom«, jer je on moralizirao i filozofirao više negoli itko drugi u XVIII. stoljeću, u svim svojim djelima, pa bila ona filozofijska ili romani, drame, novele, umjetnička kritika, privatna pisma i slično. On sam piše: »Ja se smatram priličnim moralistom.«² Vječno moralizira: kad bi dolazio do svojega prijatelja, glazbenika Gretry-a, pozdravljao bi ga: »dobar dan, poštenu čovječe!«³; kad piše Sofiji Volland, uz koju svoju ženu i zaboravlja, piše joj senzualno i opet joj daje pridjev »kreposna«: »zbogom, kreposna ženo!«⁴ Zacijelo je silno uživao, to nam jamči cijelo njegovo biće, kad mu je pjesnik Sedaine videći ga u zanosu nakon uspjeha svoje drame »Philosophe sans le savoir« uskliknuo: »O, dragi Diderote, kako ste lijepi!«⁵ Diderot bijaše pristupačan svakovrsnim emocijama pa i »larmoajantnoj«, plačljivoj retorici »kreposti«, kakovu njegovaše njegovo stoljeće. Zato je uostalom i hvalio Engleza Richardsona. Diderot je uživao u svakoj svojoj pozi.⁶

Nas se ovdje izravno ne tiču njegove ljubavne anegdote iz mladosti, niti to, što priznaje sam, da je tri četvrtine svoga života izgubio uzdišući do nogu Frinije, niti to, što na polasku u Rusiju ne misli »na staru i bolesnu« ženu već na Sofiju⁷, što kaže, da će nju, »samo nju« tražiti na svojoj smrtnoj postelji⁸. Taj »bračni vez«¹⁰ nije mu doduše prijao, jer »ne pristaje«, veli, »svakome da uzme za uzor Katona«¹¹. Nas se sve to, kako rekosmo, izravno ovdje ne tiče, jer ispitujemo teorijsku njegovu etiku, ali sigurno i to pokazuje, kako je posve promašeno uza sve larmoajantne tirade kreposti i uza sve to, što Diderot ne zastupa uvijek svojih najdestruktivnijih ideja, smatrati ga s nekim Nijemcima čak nekakvim idealistom. Windelband ga na pr. zove »Urbild des Tugendenthusiasten«¹². Takova nerealnog shvaćanja nemaju o njemu njegovi zemljaci. Doumic na pr. kaže, da je njegova »narav sačinjena iz potpunog manjka ma kakova principa«, dok »na površini lako prima sve dojmove.«¹³

² Diderot, Djela, izd. Assezat-Tourneux, Garnier frères 1875—1876, sv. III., str. 401. Po ovom izdanju je gotovo sve citirano.

³ Mercure de France od 16. XI. 1913., str. 280.

⁴ Djela, sv. XVIII. (list 46), str. 506. ⁵ Djela, sv. VIII., str. 352, 383.

⁶ Djela, sv. XI., Salon od 1767., str. 21.

⁷ Ib., sv. IX., str. 58.

⁸ Ib., sv. XVIII., str. 245, 246.

⁹ Ib., sv. IX., str. 60.

¹⁰ Ib., sv. XI. (Salon 1767.), str. 265.

¹¹ Encikl., izdana u Livornu 1772, sv. IV., str. 545.

¹² Geschichte der Philosophie, Leipzig 1911., str. 423.

¹³ Histoire de la littérature française, izd. 1918., str. 448.

Diderot se najviše hvata »naravi« i tako nastavlja one francuske tradicije, koje se počinju u Rabelaisu i već u Srednjem vijeku (na pr. u Roman de la Rose) destruktivnom antitezom: priroda — društvo (Physie — Antiphysie) smatrajući »prirodu« naravi, koja ne zna ni za Boga ni za zakone. U tom smislu ima pravo g. Pellissier, kad daje Diderotu, a ne Rousseau-u nadimak »l'homme de la nature par excellence«. ¹⁴ I Meister, znanac i prijatelj Diderotov, poređivao ga je »prirodi takovoj, kakovom je on, Diderot, sâm gledaše: plodnoj, rodnoj klicama svake vrste, ali bez ikojeg načela, koje gospoduje, bez gospodara i bez Boga.« ¹⁵ Diderotova etika je zapravo konačno etika hira, krvi, nereda, razaranja. Što nije uvijek jednako razaralačka, to ima zacijelo svoj uzrok u vremenskim i društvenim prilikama, ali i u prevrtljivosti Diderotove čudi. On sam piše u jednom listu Sofiji Volland, kako su njegovi zemljaci »nepostojani poput vjetrovlja«, a to pripisuje podneblju, koje je vrlo promjenljivo, te je »glava stanovnika Langresa na njihovim plećima ono, što je crkveni pijetao nad tornjem: nigda nepomičan u jednoj točki«. ¹⁶ Sad se izdavao za »lijepu dušu« ¹⁷ i uživao sam u sebi i u svojoj retorskoj, razbarušenoj kreposti, sad je opet uzdizao strasti, ali ne sićušne, već one velike, uzdizao »velike hulje« i »lupeže«. Svagda je bučan, nesređen, senzualan, hirovit, samodopadan: sad je zaplakan, sad razjaren, pun je blata i revolte, nemira, razaranja. U njega se doista vidi, da je bio kao stvoren da redigira Enciklopediju, za koju sam pozitivistički filozof Comte veli, da je bilo naprosto razaračko poduzeće, da je njezino djelo bilo »razarati, ne graditi«. ¹⁸

III. Kako bi Diderot uništio, koliko je moguće, svaku vjeru u čovječanstvu?

Ako nas je već opći pogled na »etičko« naziranje Diderotovo podsjećalo na boljševizam, onda to još mnogo više vrijedi za ovo poglavlje. »Despotizam« (= auctoritet) i »praznovjerje« (= vjera) dva su najveća biča čovječanstva prema Diderotovoj koncepciji. I on se smatrao zvanim, da ih pomogne uništiti. Veselio se nazatku kršč. duha, uživao u pomisli, da tolerancija vlada čak među raznim kršč. sljedbama, te »budući da tolerancija vodi nužno do nehaja, ja računam,« veli, »da će krščanstvo još 200-300 godina živjeti.« ¹⁹ Veselio se, što »nigda oba najveća biča čovječanstva, despotizam i praznovjerje, nijesu bila tako žestoko napa-

¹⁴ Pages choisies des grands écrivains, Diderot (A. Collin 1919), str. V.

¹⁵ Djela, sv. I., str. XVIII.

¹⁶ Djela, sv. XVIII., str. 376.

¹⁷ Djela, sv. XVIII., str. 358.

¹⁸ Ibid., str. 237.

¹⁹ Cours de philosophie positive, sv. V., str. 595. (Paris — Bachelier 1841., 5. izd. Paris, Société positiviste 1894.)

²⁰ Diderot et l'abbé Barth., str. 48.

dana²¹ kao u njegove dane. Uživao je u pomisli, kako je moć Crkve pala.²² On konstatira, »da, što većma se puk obrazuje i usavršuje, to većma se steže i umanjuje kod njega vjera u natprirodno. Više ili manje vjere u natprirodno je uvijek znak veće ili manje kulture. Promotrite divljake, što ih je sreo Bougainville: u njih je sve čarolija, magija, vračarija, čudo. Čudesa su rijetka roba u nas, je li, abbé, usprkos onog ukusa za čudnovatim, neponjatnim.«²³

Poput današnjih boljševika želi i Diderot propast vjere i državu bez vjere.²⁴ Ali znajući »neizlječivu« »sklonost ljudske naravi na praznovjerje«²⁵, i da »ateizam može biti doktrinom mangle jedne škole, ali nigda naukom velikom broju građana«²⁶ uviđajući dalje, »da pojam o Bogu jednom u glavu utvuljen« nužno »postaje najvažnijim pojmom«²⁷ i ima silnu moć²⁸ - uviđajući sve to Diderot se pita, što valja činiti, da se, koliko je moguće, vjera uništi. On ne vjeruje, da se vjera tako lako mijenja, jer je ukorijenjena i ostaje. »Ja znam samo jedno i jedino sredstvo, da se obori kult, a to je, da učinimo svećenike vrijednim prezira zbog njihovih opačina i njihove bijede.« Oni treba da prosjače pred vratima Notre-Dame ili Saint-Sulpice-a i prodaju sakramente i javne djevojke. »Tada će iole razborit otac zaprijetiti sinu, da će mu slomiti vrat, ako bude htio biti svećenik.«²⁹ Svećenici treba nadalje da budu »neznalice«.³⁰ Kad je svećenik tako opasan član društva, treba da ga učinimo što manje opasnim. »Što je svećenik svetiji, to je opasniji.«³¹ Treba dakle, kad ne ide drukčije, da svećenici budu neznalice, pokvareni, materijalno slabo situirani ljudi, bez socijalnog ugleda.«³²

²¹ Djela, sv. VI. (Lettres aux académiciens), str. 373.

²² Diderot et l'abbé Barth., str. 49.

²³ Ibid., str. 26. 27.

²⁴ U »Planu jednog ruskog univerziteta« želi Diderot u školi ateistički odgoj; ali jer svoj plan piše za caricu Katarinu II., koja nije mišljenja Bayleova, da je država ateista moguća, to ostavlja i vjeru u nastavnoj osnovi (Djela, sv. III., str. 490.).

²⁵ Djela, sv. XV., Encikl. (Legislateur), str. 426.

²⁶ Djela, sv. III. (Plan za ruski univerzitet), str. 517.

²⁷ Diderot et Catherine II., str. 298.

²⁸ Strah od poznatog predmeta manji je od straha pred »fantomom« (vjerom). »Fantom ima noge na zemlji, a glavu u nebu, te nema mjere« (Djela, sv. VI., str. 392.)

²⁹ Djela, sv. II., Réfutation d'Helvétius, str. 288.

³⁰ Diderot et Cath. II., str. 298. — Kako je dakle važno, da katolički radnici prionu uz kulturni rad, nesamo uz akciju te prikupljanje pristaša nego i uz studij, da imaju svoju intelektualnu elitu. I Julijan Apostata htijuci uništiti kršćanstvo htjede najprije uništiti kršćanske škole.

³¹ Ibidem, str. 566.

³² Djela, sv. IV., str. 34. 35.

Kad se već vjera ne da uništiti, jer je »to puzava i žilava biljka, koja ne izumire«³³, treba odabrati »najjednostavniji i naj-neđužniji fetiš.«³⁴ Već u »Essai sur le mérite« kaže se za vjeru, da treba da bude »blaga, mirna i vesela«³⁵, što po Diderotu manjka najviše kršćanstvu, toj »najnesocijalnoj« vjeri.³⁶

Nadalje treba rastaviti Crkvu od države, građanski poredak od duhovnog utjecaja. Crkva i država nemaju, veli, ni po biti ni po postanju ništa zajedničko, a »svaka ovisnost, osnovana na prirodnom zakonu, treba da izvire iz biti ili iz postanja stvari.«³⁷ Država upotrebljava silu, da stekne vanjska dobra, dok Crkva ide za unutarnjim dobrima.³⁸ »Suvereni zemlje, ne stavljajte nigda zakona svojih pod sankciju bogova, jer ne ćete biti više gospodari opozvati ih.«³⁹ Opasno je »spojiti naslove Summus Pontifexa i Imperatora«, jer i svjetovna vlast može izrabljivati Boga, ali je važnije to, da bi svećenička moć time porasla: »moći se služiti imenom Božjim, da činimo zlo, vrlo je udobno.«⁴⁰ Uopće je svećenik »sumnjivi podanik«, koji se »sad združuje s narodom protiv vladara, sad s vladarom protiv naroda, a sve zato, da utvrdi svoju strašnu vlast.«⁴¹ »Ja ne volim, da u čine suverenstva uđu ljudi, koji propovijedaju biće više od suverena, i koji čine, da to biće kaže sve, što je njih volja.«⁴² »Trebalo li da zakonodavac učini od vjere glavno pokretalo vladina stroja?« pita Diderot. I odgovara: »Ne!«⁴³ Svećenik, ako ga već ima, treba da bude obični »podanik kao svaki drugi.«⁴⁴ Ne smije priznavati nikoju vlast, koja je izvan državnih međa, nikakvog »stranog poglavara.«⁴⁵ Da neprijatelj neprijatelja svjetuje, ne bi mu mogao dati rdavijega savjeta negoli Diderot državi. Možda je Diderota kod toga i nesvijesno vodila ljubav k »pozivu« uništiti nesamo »praznovjerje« nego i »despotizam«? Svakako bi Diderot danas bio velika pomoć za boljševičke bezbošce i pokretače svjetske revolucije!

³³ Ibidem.

³⁴ Ibid., sv. XIX., str. 477.

³⁵ Ibid., sv. I., str. 87.

³⁶ Ibid., sv. XIX., str. 477. — Zanimljivo je i to, da je Diderot uvelike cijenio katoličke ceremonije, koje su i na nj moćno djelovale, kako sam priznaje. On pače misli, da bi protestantizam uništiv ceremonije mogao time uništiti i samu vjeru (Djela, sv. X., Salon 1765., str. 391.)

³⁷ Djela, sv. XVII. (Encikl.), str. 149.

³⁸ Ibidem, str. 150, 151.

³⁹ Djela, sv. VI., str. 403.

⁴⁰ Ibid., sv. II. (Réfut. d' Helv.) str. 289.

⁴¹ Djela, sv. III. (Plan ruskog univ.); str. 510.

⁴² Diderot et Cath. II., str. 564.

⁴³ Djela, sv. XV. (Encikl.), str. 425, 426.

⁴⁴ Diderot et Cath. II., str. 566.

⁴⁵ Djela, sv. III. (Plan ruskog univerziteta) str. 514. — I nad školom je samo država (str. 530.)

IV. Diderot o braku.

Boreći se za čistu »prirodu«, koja ne zna ni za Boga ni za kakove zakone, kida Diderot sve vjerske i socijalne veze pa tako svodi čovjeka na životinju. Stoga će sva spolna etika biti u tom, da se održimo, rasplodimo. Iako katkad ima i više od toga, ipak ostaje samo materijalizam, uvijek ostajemo »vjerni zemlji«. U tom sistemu nema ni naravne religije ni naravnog zakona. Razumljivo je, da će posljedicom biti: brak je besmisao. Ogleadat ćemo samo neke manje sablažnjive tekstove, a izostaviti kreposnu retoriku (»Pere de famille«), jer znamo, da se Diderot mora samom sebi protiviti gotovo u svakoj stvari.

Sa svojim stoljećem držao je i naš »moralista«, da su divljaci ljudi, u kojih treba da tražimo prvobitnu »dobrotu« čovjeka, koji se kulturom iskvario. Tako se u Dodatku Putu kapetana Bougainvillea opisuje otok Taiti, kojeg su stanovnici živeći po zakonu »prirode« bili sretni sve do dolaska toga kapetana. Vladao je komunizam posjeda i žena. U spolnom pitanju nije se znalo ni za kaku stid ni sramotu. S Evropljanima dođe do divljaka misao opačine i kajanja; dotle je vladao kult golotinje.⁴⁶ »Ovaj crni čovjek (jezuita!), koji je kraj tebe i koji me sluša, govorio je s našim mladici, i ne znam, što je kazao našim djevojkama. Ali naši se mladici skanjuju, a djevojke crvene.« (»Rastanak starca«) Za Diderota jedino »narav« može kazati, što je dobro, što li zlo, a ne Bog, Crkva ili država, koji bi mogli svoj hir postaviti za zakon. U naravi je ljubav samo »fizički nagon« i služi rasplodu, koji pomnožava bogatstvo i služi obrani zemlje. Vrhovna norma je pojedinački i opći interes. Zato braka »u naravi« nema. Preljuba, rodoskrvuće, uopće svaki seksualni čin je opravdan, ako služi interesu. Brak se »protivi naravi«, jer je »opći zakon sviju bića« promjenljivost.⁴⁷ Zato je vjernost »šimera«, postojanost »taština«⁴⁸, stid nešto umjetno⁴⁹ te nestaje u siromaštvu i bolesti, kad je čovjek bliže »naravi«.

Vjernost se protivi naravi, tvrdi Diderot, jer uzima, da je dno biće, koje misli, osjeća i slobodno je, može biti vlasništvom

⁴⁶ I danas vidimo, da sljedbenici Diderota, boljševici u Rusiji i izvan nje, hoće da usreće svijet kultom golotinje. O tome nam zna za Rusiju mnogo pripovijedati Douillet u »Moscou sans voiles«, a za naše prilike dosta je samo spomenuti crnicu Beckericu i njen doček u Zagrebu.

⁴⁷ Djela, sv. II, str. 224. — Tu Diderot upotrebljava iste riječi (kako je luda »zakletva nepromjenljivosti dvaju bića od mesa, pod nebom, koje ni čas nije isto« itd.) kao i u pripovijesti »Mme de Pommeraye (u »Jakobu Fatalisti«): »Prvi puta zakleše se dva bića od mesa na podnožju pećine, koja već u prah padaše, i zazvaše za svjedoka nebo, koje nije ni čas isto; sve prolazaše u njima i oko njih, a oni držahu, da se srce njihovo oslobodilo mijene. O djece! O vječne djece!...« Djela, sv. VI, str. 117.)

⁴⁸ Djela, sv. II, str. 242.

⁴⁹ Ibidem, str. 243.

drugoga sličnog. Na čemu bi se to pravo imalo osnivati? Žena ne može postati predmetom trgovine.⁵⁰

Sad već možemo unaprijed znati, što će bludnik Diderot reći o nerazrješivosti ženidbe. »Nerazrješivost braka je protivna nepostojanosti, koja je tako naravna čovjeku.«⁵¹ To je samo suvišno klučenje. U sistemu našeg »moraliste«, gdje ljubav služi samo vrsti (vidi dramu »Fils naturel«), »vjernost, taj rijetki fenomen, je uvijek samo tvrdoglavost i muka, koja je za »naravna« čovjeka samo »šimera«.⁵² I naš filozof pokazuje se još slabijim psihologom, kad brani rastavu braka veli: »Mogućnost rastaviti se učinila bi, da bi se supruzi međusobno štedili. Sloboda odijeliti se učinila bi, da bi se rijetko odijelili.«⁵³ »Rastava bi umanjila broj neženja, koje valja smatrati u valjano uređenoj državi glavnim kvariteljima čudoređa u krajevima, gdje ta rasa cvjeta.«⁵⁴ »Obecanje nerazrješive ženidbe čini i mora da stvori gotovo toliko nesretnika, koliko i muževa.«⁵⁵

Brak je sasvim životinjski čin: »prednost, koju daje ženka jednom mužjaku pred svim ostalima«, a to se »predpostavljanje ne opaža samo u ljudskoj već i kod drugih životinjskih vrsta.«⁵⁶ »Nije u naravi, da čovjek uzme samo jednu ženu«, dakle zadovoljiti se jednom ženom⁵⁷. Diderot brani blud, uživa u javnim djevojkama⁵⁸, a da i ne govorimo o njegovoj prljavoj fantaziji i njegovoj pornografiji. Što je ženidba za nj, to se ne može ovdje napisati; svakako je »jedan od najmanje važnih, najbizarnijih zakona«⁵⁹, »jedno glupo i mrsko stanje«⁶⁰.

Diderot izričito ne će da zna za bilo kakovu »čast« braka⁶¹; žena je tu samo, da rađa.⁶² »Tko ljubi, taj samo ljubi«⁶³ (t. j. ide za rasplodom vrste!) i baca pod noge razum.⁶⁴ Zato je ljubomor smiješan, jer je posljedica lažne predodžbe, da je ljubljena osoba vlasništvo.⁶⁵ Stoga je i bračna nježnost, pače i sama materinska ljubav tek »pusto hvastanje«, koje je više na jeziku negoli u srcu⁶⁶, i u koje se sam Diderot najbolje razumio.

Mislimo, da nije potrebno sve te ogavne misli, na koje se stresa u čovjeku sve, što je plemenito, još i pobijati. Diderot posve neispravno shvaća ljudsku razumnu prirodu, prihvaća etno-

⁵⁰ Ibidem, str. 224.

⁵¹ Diderot et Cath. II., str. 197.

⁵² Djela, sv. III. (Dodatak putu Boug.), str. 242.

⁵³ Diderot et Cath. II., str. 197.

⁵⁴ Ibidem, str. 198.

⁵⁵ Djela, sv. XIX. (gdci Volland), str. 185.

⁵⁶ Djela, sv. II. (Dodatak putu B.) str. 241. 242.

⁵⁷ Ibidem, sv. XIX. (gdci Volland), str. 64.

⁵⁸ Diderot et Cath. II., str. 238. i dalje.

⁵⁹ Djela, sv. XIX., str. 113.

⁶⁰ Ibidem, str. 114.

⁶¹ Ibid., str. 115.

⁶² Ibid., str. 116.

⁶³ Ibidem, str. 241.

⁶⁴ Ibid., str. 238.

⁶⁵ Djela, sv. II., str. 243. (Dodatak putu B.)

⁶⁶ Ibid., str. 237.

logijske zasade, kojima se danas svaki ozbiljni etnolog smije, on posve neozbiljno zamišlja društvene posljedice svojih »misli«, on se nimalo ne obazire na prava Stvoritelja i na zahtjeve Njegove objavljene nauke. Dosta je, da samo dozovemo u pamet današnje prilike u Rusiji: jadno stanje djece i njihove odgoje! Kuda to vodi ljudski rod već na ovom svijetu, a kuda tek na onom preko groba? Veliki Apostol naroda govori u svojoj poslanici Korinćanima: »Ne varajte se: ni bludnici, ni idolopoklonici, ni preljubnici, ni mekoptnici... ne će baštiniti kraljevstva Božjega.« (1 Kor. 6, 9 10.) Tako je Diderot svojim idejama pravi preteča boljševizma, a pristaša je imao, kako vidimo, još u doba Apostola naroda, pače otako je čovjek nosilac pokvarene, pale prirode. I ako ne boljševizam, a ono barem mnoge boljševičke misli, među njima i misli o Bogu i braku, mogu kao i druge slobodnomislilačke, slobodnozidarske misli »tražiti kontinuitet... još u prastara vremena, kod starih Egipćana i Grka «⁶⁷ Bezbožna i nemoralna praksa uvijek je tražila i teorijsko opravdanje. I stoga bi svaka ovakova ideologija, pa i Diderotova, morala potaknuti misaonog čovjeka, da ispita svoju savjest, ne pomaže li možda i on svojom praksom dokazivati ovakovih teorija.

Dr. Drago Čepulić.

⁶⁷ Slobodno zidarstvo, Miniaturalna biblioteka sv. 53—56, Novi Sad 1928., str. 16.